

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:4 • 2003

Vänskap som politisk ideologi i Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*

Av Lars Hermanson

Saxo Grammaticus omfångsrika verk *Gesta Danorum* (hädanefter: *GD*) författades i Danmark under årtiondena kring 1200. Här beskriver författaren det danska folkets ärorika historia från en fjärran forntid till och med Knud VI:s regering som varade till år 1202. Källan har av tidigare forskning tolkats som ett propagandaverk för den valdemariska kungamakten. Dess främsta syfte skall ha varit att legitimera ett kungligt hierarkiskt styre baserat på vertikala band med aristokratin.¹ Inom denna hierarki var stormännen tvingade att underordna sig kungamakten som representerades av Valdemar I och hans son Knud VI. Denna uppfattning har dock ifrågasatts av forskare som Kurt Johannesson, Birgit Sawyer och undertecknad.² I denna artikel framförs därför en tolkning som bygger på en analys av hur Saxo beskriver den politiska interaktionen mellan kungarna och aristokratin. Huvudtesen är att författaren strävar efter att legitimera ett maktutövande där kungen samarbetar med ett specifikt aristokratiskt nätverk som här kommer att benämnas *Skjalmgrupperingen*. Grundläggande för Saxos konsensusideologi var de vänskapsband som förenade kungar och magnater.

Källan behandlas i detta sammanhang som en kvarleva från det sena 1100-

1. Lars Hermanson, *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*, Göteborg 2000, s 15–21.

2. Kurt Johannesson, *Saxo Grammaticus: Komposition och världsbild i Gesta Danorum*, Uppsala 1978; Birgit Sawyer, "Saxo-Valdemar-Absalon", *Scandia* nr 51, 1985, s 33–60; Hermanson, s 189–209, 246–250.

Fil dr Lars Hermanson, f 1967, är forskarassistent vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han har i huvudsak bedrivit forskning om politisk kultur och sociala nätverk i det äldre medeltida Norden. För närvarande arbetar han med en bok med titeln *The Most Powerful Bond. Friendship and Power in Medieval Scandinavia, c. 1000–1300*. Bland hans senaste publikationer kan nämnas "Makten, individen och kollektivet. Ett alternativt perspektiv på det danska 1100-talets politiska historia", i Peter Carelli, Lars Hermanson & Hanne Sanders (red), *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*.

Adress: Historiska institutionen, Uppsala universitet, S:t Olofsgatan 12, 753 12 Uppsala
E-post: Lars.Hermanson@hist.uu.se

talets intellektuella värld. Saxo var en typisk företrädare för 1100-talsrenässansen, vilket innebär att hans uppfattning av vänskapens roll i politiken i hög grad bygger på klassiska romerska och senantika kristna vänskapsideal. Dessa tjänar som en förebild inom författarens legitimeringsprojekt. Jag utgår från premissen att Saxo brukar vänskapsideologin i sin tolkning och beskrivning av kampen på elitens politiska arena, där olika aristokratiska nätverk konkurrerade om kungarnas gunst för att få inflytande i rikets styrelse. Vänskapsdygdena representerar då ett ideal som hade till syfte att visa vilka magnater som var kungens bästa samarbetspartners genom att de förfogade över specifika förädlade egenskaper som till exempel lojalitet, handlingskraft och vishet.³

GD består av sexton böcker. Analysen omfattar perioderna 1047–1074 och 1146–1182 som finns återgivna i böckerna 11, 14 och 15. I fokus står vänskapsrelationen mellan den danske kungen Svend Estridsen och biskop Vilhelm av Roskilde som jämförs med beskrivningen av vänskapen mellan Valdemar I och biskop Absalon. Målsättningen är att klargöra hur författaren legitimerar makt mot bakgrund av de ideologier, normer och värderingar som styr hans uppfattning av vänskap. Problemet kommer att belysas genom en undersökning av två grundformer av vänskap: dels *den besjälade andliga* vänskapen, dels den *pragmatiska politiska* vänskapen. Därefter åskådliggörs hur Saxo kombinerar dessa olika former av vänskap i en modell för legitimering av makt.

Med den besjälade andliga vänskapen avses en känslomässig relation mellan två individer baserad på ömsesidig kärleksfull tillgivenhet. Denna typ av vänskap kan generellt hänföras till den litterära sfär som innefattar teorier och ideologier om filosofi, teologi och etik. Den politiska pragmatiska vänskapen definieras däremot som en rationell förbindelse, vilken ofta upprättas i ett specifikt syfte. Denna form av vänskapsförbindelse kan associeras med en relation mellan två individer – likväl som med kontakter mellan olika grupper.⁴ Den pragmatiska vänskapen är praktisk, strategisk och kalkylerande och har som mål att förlåna individen särskilda fördelar eller protektion. Dessa band var ofta av en kontraktmässig art som innefattade formella åtaganden,

3. Ang förädlade dygder, se C Stephen Jaeger, *Ennobling Love. In Search of a Lost Sensibility*, Philadelphia 1999, s 311.

4. En vänskapspakt mellan grupper kallades ofta i källorna *coniuratio*, medan en pakt mellan två personer benämndes *amicitia*. De båda termerna användes dock ofta som synonymer. Gerd Althoff, "Friendship and Political Order", i Julian Haseldine (ed), *Friendship in Medieval Europe*, Gloucestershire 1999, s 93.

förpliktelser, rättigheter och olika förbehåll. Den andliga vänskapen varade livet ut och även i livet efter detta, medan den pragmatiska vänskapen lätt kunde upphöra då den tjänat sitt syfte.

Forskningen drar ofta en skarp skiljelinje mellan de två olika vänskapsyttringarna. För nordiskt vidkommande är det nästan uteslutande den pragmatiska vänskapen som har blivit föremål för mer ingående analyser.⁵ Här vill jag dock visa hur Saxo lyckas med konststycket att förena den nordiska politiska kulturens pragmatiska syn på vänskap med antika filosofiska teorier rörande den andliga vänskapens ädla väsen. Därmed fyller *GD* en funktion som en kulturell maktmanifestation mot konkurrerande elitgrupperingar och nya kungliga härskarideologier.

Saxos historieuppfattning

För att få en närmare inblick i Saxos syn på vänskap måste vi först placera författaren i en social, kulturell och politisk kontext. Det finns mycket litet information att tillgå då det gäller författarens person. Saxo var dock en aristokrat som var väl förtrogen både med den andliga elitens intellektuella värld och den profana kultur som präglade hovet och krigarmiljön. Hans sofistikerade språk vittnar om att han förvärvat sin utbildning utomlands, sannolikt vid något av dåtidens förnämsta lärosäten i Nordfrankrike. Det var egenskapen av att utgöra en av Danmarks få *grammatici* som kvalificerade honom till att verka vid ärkebiskop Absalons (äb: 1178–1201) hov. Absalon dog innan Saxo hunnit slutföra sitt verk, varför författaren i sitt förord dedicerar verket till Absalons efterträdare på ärkebiskopsstolen, Andreas Sunesen. Absalon och Andreas Sunesen tillhörde de mest framstående personerna inom Skjalmgrupperingen. Absalon var initiativtagaren till *GD* och han fungerade

5. Europeiska och amerikanska forskare har på senare år alltmer börjat intressera sig för vänskapsrelationernas roll i det medeltida samhället. Se t ex Brian Patrick McGuire, *Friendship & Community. The Monastic Experience 350–1250*, Kalamazoo 1988; Gerd Althoff, *Amicitiae und Pacta. Bündnis, Einung, Politik und Gebetsgedenken im beginnenden 10. Jahrhundert*, Hannover 1992; Verena Epp, *Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter*, Stuttgart 1999; Julian Haseldine (ed), *Friendship in Medieval Europe*, Gloucestershire 1999. För Norge och Island, se t ex Jesse L Byock, *Medieval Iceland. Society, Sagas, and Power*, Los Angeles 1988; Jón Vidar Sigurdsson, "Forholdet mellom frender, hushold og venner på Island i Fristatstiden", i *NHT* 1995:3, s 311–330; Grete Høgseth, *Frendskap og vennskap. Betydningen av sociale relasjoner og nettverk på Island og i Norge ca. 900–1264*, Bergen 1995. Synen på vänskap under antiken har bl a behandlats av David Konstan, *Friendship in the Classical World*, Cambridge, 1997. En klassisk socialantropologisk studie är Jeremy Boissevains *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions*, London 1974. Se även Sandra Bell & Simon Coleman (eds), *The Anthropology of Friendship*, Oxford 1999. Ingen forskare har dock analyserat vänskapsbanden i Saxos *GD*.

som en av Saxos huvudkällor. Andreas Sunesen måste i rollen som författarens beskyddare ha utövat ett betydande inflytande över verket. Därför skildras 1100-talets historia i Skjalmgrupperingens perspektiv.

Författaren verkade i den litterära miljö som skapats kring ärkebiskops-sätet i Lund.⁶ Här möttes skandinavisk och europeisk kultur, vilket innebar att Saxos historia skapades genom ett slags korsbefrukning mellan nordisk muntlig berättartradition och den medeltida europeiska skriftliga kulturen. Författarens främsta stilistiska förebilder var dock de antika författarna. Denna vördnad inför den romerska litteraturen framgår klart redan i verkets förord. Likt sina samtida europeiska kolleger representerade Saxo en klassisk historiesyn, vilket innebar att historien brukades för att belysa ett slags eviga sanningar om mänskliga egenskaper såsom olika dygder och laster. 1100-talsrenässansens författare betraktade den klassiska grekisk-romerska epoken som en guldålder och värdemässig förebild för moral och politik. I *GD* tolkas således det danska folkets historia i enlighet med en antik mall. Aktörernas politiska handlingar värderas mot bakgrund av den romerska etik som företrädades av författare som Cicero och Seneca. Historien fungerar därför som en förnuftslära om vad som var rätt och fel.

Genom bruket av olika *exempla* låter Saxo sina hjältar bli bärare av romerska dygder som tapperhet, vishet, vältalighet och rättvisa, medan historiens skurkar får representera klassiska laster såsom övermod, girighet, fros-seri eller feighet.⁷ I sin strävan att presentera det danska folkets historia som minst lika ärofull som det tysk-romerska imperiets, klär han historien i en klassisk språkdräkt formad av kejsartidens författare som Valerius Maximus, Livius, Curtius Rufus, Justinus och poeter som Vergilius och Horatius. Danmark framställs som ett romerskt imperium och beskrivs med en social och politisk terminologi hämtad från antiken.⁸

GD kan läsas som en kungaspegel med didaktiska förtecken, en genre som fanns representerad i till exempel England och Tyskland.⁹ Likt Ciceros *De Officiis* och *De Amicitia* har flera episoder i *GD* sannolikt till syfte att tjäna som en politisk handbok för samtidens och framtidens makthavare. Förmodligen var avsikten att berättelsen om det danska folkets stordåd skulle spridas

6. Karsten Friis Jensen, "Was Saxo Grammaticus a Canon of Lund?", i *Cahiers de l'Institut du moyen-âge grec et latin*, nr 59, 1989, s 331–357.

7. Johannesson 1978, s 20–29.

8. Eric Christiansen, *Saxo Grammaticus: Danorum Regum Heroumque Historia. Books X–XVI*, Oxford 1980–1981, s 685, s 695ff.

9. Johannesson 1978, s 30.

till en europeisk publik, men det var först under 1500-talet som boken uppmärksammades internationellt. Ett annat syfte kan ha varit att demonstrera kulturell makt gentemot det ökande utländska inflytandet vid det kungliga hovet och i riksadministrationen. Genom att visa den danska aristokratis höga bildning och civilisering, ville Saxo motverka att kungar som Knud VI och Valdemar II, samt troligen även kyrkliga dignitärer, upptog utlänningar i sin tjänst. *GD* blev i detta sammanhang ett sätt att visa den danska aristokratis samhörighet och nära kontakter med europeiska intellektuella nätverk.

Saxos utpräglade classicism reser frågan i vilken utsträckning källan kan förmedla kunskap om vilka normer, värderingar och ideal som präglade den danska elitens syn på vänskap. Vad kan tolkas som litterär konstruktion, teori och ideologi och vad var egentligen politisk praxis? Hur generaliserbar är *GD*? Möjligheten finns att författaren enbart presenterar europeiska antika vänskapsideal som var främmande för den nordiska politiska kulturen. Därmed skulle han först och främst stå som förmedlare av en europeisk intellektuell filosofi snarare än en nordisk politisk kultur. Det är omöjligt att ge ett tillfredställande svar, men mot bakgrund av Saxos nära förtrogenhet med den nordiska berättartraditionen och hans ambition att skapa en syntes av det antika och det nordiska förefaller det troligt att den skandinaviska publiken var bekant med Saxos vänskapsideal. Klara paralleller kan till exempel påvisas mellan vänskapsbandens roll i det norsk-isländska källmaterialet och den funktion vänskapen spelar i *GD*. Därför kan vi utgå ifrån att den inhemska publiken inte stod helt oförstående inför Saxos romerska vänskapsbegrepp.

Den andliga besjälade vänskapen mellan biskop Vilhelm och Svend Estridsen
Vänskapsband var blott en av flera olika typer av personliga förbindelser som präglade relationen mellan de danska kungarna och aristokratin. Saxo strävar dock efter att tillskriva vänskapen en särskild dignitet, vars ädla väsen värderas högre än alla andra typer av relationer. I *GD* framstår vänskapen som det starkaste bandet, vilket tjänar som ett ideal för politiskt samarbete.¹⁰ Detta kommer särskilt till uttryck i samband med författarens beskrivning av relationen mellan dynastigrundläggaren Svend Estridsen (ca 1047–1074/76) och biskop Vilhelm av Roskilde (ca 1057–1073).

10. Här avses *GD*:s historiska del. Verkets sagadel d v s böckerna I–IX har ännu inte analyserats.

Vilhelm uppges vara den av kungens vänner som stod honom allra närmast. Deras vänskap byggde på en djup ömsesidig respekt. Saxo skriver att kungen visade biskopen hängivenhet och vördnad, vilket Vilhelm besvarade med "en enastående trohet". Författaren hävdar vidare att "Kungen satte all sin tillit till dessa trofasta män då de var hans mest pålitliga tjänare".¹¹ Biskopen innehade dock inte enbart rollen som kungens högra hand och trogne följeslagare utan han fungerade även som Svends stränge ledsagare, vilken inte drog sig för att tillrättvisa sin vän då denne agerade felaktigt. Därmed inkarnerar biskop Vilhelm rättvisan (*iustitia*), som kungen på grund av sin djupa vänskap till biskopen ödmjukt böjer sig inför.

Vänskapen blir det band som överbryggat konflikterna mellan kungen och biskopen. Vid två tillfällen utsätts deras vänskap för hårda prövningar. Dels i samband med att Svend, i strid med den kanoniska lagen, gifter sig med en svensk drottning med vilken han var besläktad. Dels i förbindelse med att kungen i en kyrka lät dräpa ett antal stormän som han misstänkte för förräderi. I båda fallen ångrade dock Svend Estridsen sina handlingar efter att han tillrättvisats av biskopen. Vilhelms "heliga råd" och "ihärdiga undervisning" ledde till att kungen till sist lyssnade på sin "lärare" och försköt sin svenska hustru.¹² Biskopen fick kungen att sona sitt skändliga brott mot de dräpta stormännen genom att neka honom inträde i kyrkan, och därefter bannlysa honom. För att få Vilhelms förlåtelse måste kungen göra bot och – i likhet med Henrik IV – tvingades han att barfota bege sig på "Canossavandring" till biskopen innan denne befriade honom från synd.¹³

Författaren skriver att det var självbehärsningen (*temperantia*) och mildheten (*mansuetudo*) som ledde in kungens själ på den rätta vägen. Trots allvarliga konflikter hade Vilhelm aldrig gjort avkall på den djupa vänskapen med kungen, utan uppges ha återgäldat denna förtrolighet genom rättfärdig stränghet. Efter Vilhelms tillrättvisningar uppstår ett harmoniskt samarbete mellan kung och biskop som vilar på en djup andlig vänskap. Här förenar Saxo det kristna vänskapsidealet med det antika. Det är en vänskap mellan två likar vilkas själar är förenade även i livet efter detta. Författaren skriver:

11. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, utg Jørgen Olrik & Hans Ræder, Hauniae 1931, bok 11, kap 7, vers 10.

12. Saxo, 11:7:4.

13. Saxo, 11:7:15.

De tävlade inbördes om att visa varandra den största hängivenheten, och deras oändliga trofasta vänskap fick i så hög grad näring av den aktning de hyste för varandra, att man snarare bör se det som en vänskap mellan likar framför en herres förtroliga förhållande till en undersåte.¹⁴

Det yttersta beviset på den besjälade samhörigheten mellan de två kommer till uttryck i samband med att biskop Vilhelm nås av budet att kungen har avlidit. Han beordrar då att en grav skall grävas vid sidan av kungens i Trefaldighetskyrkan i Roskilde. Vilhelm beger sig sedan i all hast av för att möta kungens begravningsståg. Då han når fram ber han sina män att bygga en bår till honom. Fast beslutet att följa sin vän i döden lägger han sig till allas förvåning ner på båren och dör. Därefter bärs kungens likbår av hans män, medan biskopens framförs av hästar. På detta sätt fungerade Vilhelm, enligt författaren, som "ett slags kusk för Svends likfärd".¹⁵ Biskopen innehade således en roll som kungens ledsagare både i livet och i döden. Detta, det yttersta beviset på Vilhelms hängivenhet för kungen, uppges vara ett resultat av äkta känslor och inte något uttryck för en vördnad inför kungens position. Kungen och biskopen begravs tätt sida vid sida och de skall ha efterlämnat en "beundransvärd vänskap" där den enes död gjorde att den andre inte vill leva vidare.¹⁶

Med berättelsen om Svend Estridsens relation till biskop Vilhelm vill Saxo demonstrera vänskapen som det starkaste bandet mellan människor, vilket överglänser alla andra typer av personliga förbindelser. Det är dock inte den pragmatiska, politiska vänskapen som framhävs. I stället är det den rena andliga vänskapen, byggd på äkta känslor som står i centrum. Det handlar om två sjäalars samhörighet, där kärleken (*caritas*) utgör det förenande bandet, enligt konceptet: två hjärtan – en själ. Kärleken besvaras med ömsesidig trohet (*fides*). I vänskapsrelationen står biskopen som förvaltare av rättvisan (*iustitia*) vilken Svend måste underkasta sig för att den sanna ädla vänskapen skall uppstå.

Centrala begrepp är ömsesidig respekt där båda parter uppvisar välvilja (*benevolentia*) gentemot varandra. Denna respekt bildar underlaget för lojalitet. Det rör sig om en relation mellan två likar som fritt har valt varandra där man utväxlar tjänster mot gentjänster. Vänskapen beskrivs inte som en uppriktad överenskommelse utan som en livslång process. Saxo utgår således

14. Saxo, 11:7:20.

15. Saxo, 11:9:4.

16. Saxos berättelse är helt uppdiktad. Vilhelm dog cirka 1073, d v s ett (eller tre) år före Svend.

från det klassiska vänskapsidealet som byggde på lojalitet, trohet, rådgivning, tacksamhet och – om det var nödvändigt – plikten att tillrättavisa en vän.¹⁷ Likt Cicero framhäver författaren betydelsen av *benevolentia*. Enligt Cicero var en relation mellan två parter inte en vänskapsrelation om den inte byggde på välvilja och samförstånd. Denna tillgivenhet uppstod som frukten av en långvarig vänskap mellan två personer som drogs till varandra beroende på att de var varandras likar. Cicero definierar vänskap som ”ett samförstånd rörande alla gudomliga och världsliga ting förenat med ömsesidig välvilja och kärlek”.¹⁸ Saxos syn på vänskapen mellan Svend och Vilhelm utgår i grunden från Ciceros ideal, bland annat genom att välviljan kröner deras slutgiltiga vänskap. Författaren kombinerar dock detta ideal med kristna föreställningar där Vilhelms roll som ledsagare med rätt att tillrättavisa kungen motiveras med att han företräder den främsta dygden, hängivenheten inför Gud och kyrkan.

Vänskapen mellan kungen och biskopen symboliserar ett förädlad ideal ouppnåeligt för det stora flertalet. Sannolikt vill författaren med episoden demonstrera ett *exemplum* för sin samtid. Frågan är vilka syften som ligger bakom Saxos upphöjelse av den ädla vänskapen mellan Svend Estridsen och biskop Vilhelm?

Vänskapsbandet mellan biskop Absalon och Valdemar I

I GD gör författaren flitigt bruk av parallellismer. I detta sammanhang fungerar det ideala vänskapsförhållandet mellan Svend Estridsen och hans biskop som en prototyp för relationen mellan biskop Absalon och Valdemar I (k: 1157–1182).¹⁹ Tidigare forskning har främst tolkat författarens *exemplum* som symboliserande den heliga föreningen mellan *regnum* och *sacerdotium*. Denna förklaring synes berättigad, men är också en stark förenkling. Saxos parallellism var långt mer komplicerad än så. Det är en episod med många bottenar som bör läsas på ett djupare plan, där vi först och främst ställer oss frågan varför författaren låter vänskapen få en så framträdande plats i relationen mellan kungen och hans biskop.

Tidigare forskning har främst tolkat Absalon som en företrädare för kyrkan som institution. Jag vill i stället betona Absalons roll som en represen-

17. Eoin G Cassidy, ”He Who has Friends can have No Friend”. Classical and Christian Perspectives on the Limits to Friendship”, i Haseldine 1999, s 57.

18. Cassidy 1999, s 53.

19. Christiansen 1981, s 235, not 30.

tant för ett kollektiv genom att han var en centralfigur inom ett betydande allianssystem. I konkurrensen på elitens politiska arena stod Absalon som Skjalmgrupperingens främste representant, medan Valdemar företrädde den kungliga grenen, härstammande från Knud Lavard. Banden mellan de två familjerna var nära. Knud Lavard hade uppfostrats hos Absalons farfar, Skjalm Hvide. Denna tradition fördes enligt Saxo vidare genom att Valdemar uppfostrades hos Absalons far, Asser Rig. De båda fosterbröderna kom sedan att tillägna sig alltmer framträdande positioner i riket. Då Valdemar blev ensam kung i landet utnämnde han Absalon till biskop av Roskilde. Denne avancerade drygt tjugo år senare till att bli landets ärkebiskop. Under Valdemars regering erhöll medlemmarna av Skjalmgrupperingen alltmer framträdande positioner som biskopar, härförare och territoriella ombud.

Absalon och Skjalmkollektivets positioner vid kungens sida var dock ingen självklarhet. Saxo antyder att deras ställning var hotad från flera håll. Stormannafamiljer från Jylland och Skåne opponerade sig mot det själländska nätverkets dominans. Flera medlemmar av kungafamiljen såg med oblida ögon hur Absalon och hans släktingar hade blivit en del av kungens *familiares*. Saxo ger också en snedvriden bild av kretsen kring kungen. Diplommaterialets vittneslistor visar att Valdemar omgav sig med en mängd stormän som inte tillhörde Skjalmklanen. Då Valdemar dog efterträddes han av sin son Knud VI. Under hans regering ökade det utländska inflytandet vid hovet bland annat till följd av kungens giftermål med Henrik Lejonets dotter, Gertrud.²⁰ Detta tyska inflytande intensifierades under Knuds efterträdare Valdemar II. Han nyttjade i högre grad ett hierarkiskt styrelseskick som inte i lika stor utsträckning byggde på ett reciprokt utbyte med landets inhemska högaristokrati. Då Saxo författade sitt verk var således det informella samförståndet mellan kungen och Skjalmgrupperingen hotat från flera håll. Det gällde därför att legitimera dessa stormäns plats i kungens närhet.

Det är utifrån dessa förhållanden vi bör betrakta Absalons roll som biskop Vilhelms andlige arvtagare. Saxo betonar gång på gång hur den djupa vänskapen mellan Valdemar och Absalon låg till grund för deras fruktbara politiska samarbete. Det rörde sig dock inte om ett konfliktfritt förhållande. Fosterbrödernas vänskap sattes ofta på prov. Saxo framställer inte Valdemar som någon exemplarisk förebild. Han beskrivs ofta som passiv och villrådig; vid upprepade tillfällen fattar kungen fel beslut.²¹ I stället är det medlemmarna

20. Johannesson 1978, s 330f.

21. Sawyer 1985, s 33–60.

av Skjalmkollektivet som står som förvaltare av de klassiska dygderna. I samband med danskarnas upprepade härtåg mot slaverna fungerar Absalon – likt biskop Vilhelm – ofta som kungens stränge ledsagare, vilken inte drar sig för att tillrättavisa sin vän då han fattar fel beslut.²² Då kungen lyssnar på Absalons råd går det väl. När han väljer att lyssna på andra rådgivare går det illa. Saxo låter ofta Valdemar (likt Svend Estridsen) visa sin vördnad och djupa hängivenhet inför biskopens visa råd.

Författaren är nog med att framhäva den ömsesidiga respekt och tillit de båda vännerna hyste för varandra. Kärleken och känslorna spelar en stor roll i deras förhållande. Detta kommer till uttryck i samband med att Saxo beskriver avslöjandet av en komplott (1176) där Valdemars släktingar planerade att mörda honom. Saxo skriver att den budbärare som fått till uppgift att berätta för kungen vilka personer som var inblandade i komplotten kände sig nervös inför sitt ärende. Han ville inte varsko Valdemar i Absalons närvaro med anledning av att ärkebiskopen var besläktad med konspiratorerna. Kungen sade då att han inte skulle vara rädd för ”min förtrogne vän Absalon; ty jag är säker på, att hans kärlek till mig är starkare än alla blodsband”.²³ Detta band grundat på kärlek och vänskap räknar således Saxo som långt starkare än biologiska släktband.

Valdemar I:s nekrolog skulle kunna tolkas som ett förhäriligande av kungens livsgärning. Här är det emellertid inte Valdemars individuella prestationer som framstår som mest betydelsefulla att föra vidare till eftervärlden. I stället är det i första hand den ädla vänskapen mellan kungen och Absalon som Saxo höjer till skyarna. Berättelsen om Valdemars död uppvisar paralleller med återgivandet av Svend Estridsens och biskop Vilhelms själsliga förening. På sin dödsbädd (1182) framstår Valdemar som en ångerfull botgörare som bekänner sina synder för Absalon. Då han avlidit omtalas endast ”kungens vänner” det vill säga Skjalmgrupperingens medlemmar som närvarande i kungens kammare. Därmed vill författaren demonstrera dessa magnaters nära samhörighet med Valdemars *familia* och det innersta privata rummet. Inga kungasläktingar omtalas som sörjande vid kungens bädd. Absalons kusin, Sune Ebbesen – ärkebiskop Andreas Sunesens far – står som förvaltare av dygden *prudencia* genom att han förutser kungens död och råder de ”andra” – troligen Skjalmgrupperingen – att vidta åtgärder för att sörja för att sonen,

22. Saxo, 14:20:2; 14:23:7; 14:38:5.

23. Saxo, 14:54:8.

Knud VI, skulle kunna behålla makten då kungen var död. Sonen framstår alltså som oförmögen att själv fatta beslut i denna viktiga fråga.

Då Absalon vid kungens begravning skall läsa själämässan uppvisar han prov på samma djupa själsliga samhörighet med Valdemar som biskop Vilhelm hade med Svend Estridsen. Absalon överväldigas av så starka känslor av sorg och smärta att han likt Vilhelm vill uppge livsanden och gå i döden tillsammans med sin själsfrände. Biskopen visar genom att brista i gråt sin starka hängivenhet för kungen.²⁴ Men trots sin förtvivlan fattar Absalon mod att slutföra sitt kall. Saxo skriver att när rikets ena ljus hade slocknat kunde inte också det andra släckas därför att Danmark då skulle stå utan ledare och beskyddare. Det är påfallande att författaren i detta sammanhang inte nämner kungens son och rikets arvtagare med ett enda ord.

Biskop Vilhelms och Svend Estridsens vänskap symboliserar enigheten mellan *regnum* och *sacerdotium*. Så är även fallet med vänskapen mellan Absalon och Valdemar men denna relation representerar även något mer. I denna vänskap förenas inte bara kung och kyrka utan även kung och aristokrati. Absalons roll som rikets ledare och beskyddare samt Sune Ebbesens förutseende vishet visar Skjalmgrupperingens berättigade position i rikets styrelse. Med detta vill Saxo dra den andliga gemenskapen ett steg längre än i fallet med Vilhelm och Svend. Vilhelm kan inte tolkas som en representant för den danska aristokratin då han var en utlänning – enligt Saxo var han engelsman, men troligare är att han var av tysk härkomst – som saknade band med de danska magnatfamiljerna. Trots detta bildar Vilhelm i kraft av sitt ämbete en legitimerande mall för interaktionen mellan kung och aristokrati. Skjalmgrupperingen hade nämligen vid GD:s slutförande i det närmaste skaffat sig monopol på rikets biskopssäten. I högmedeltidens Danmark utövade kungamakten ett stort inflytande över biskopstillsättningarna vilket innebar att stormännen var beroende av kungens gunst för att erhålla ett biskopsämbete. Vilhelm företräder främst en stark personlighet som försvarar kyrkan och biskopsämbetet. Ärkebiskop Absalon står inte bara upp för kyrkan utan representerar även ett helt nätverk som utmärks av specifika kollektiva kvalitéer. Denna grupp får således inkarnera den sanna aristokratin, värd sina positioner. Den andliga vänskapen mellan kung och biskop lyfts därmed

24. Saxo avslutar denna episod med orden: ”Och jag vill tro att doften från den rökelse som dessa tårar fuktade skänkte Gud glädje”. Saxo, 15:6:12. Sammansmältningen av Absalons tårar med rökelsen symboliserar troligen hans andliga förening med Valdemar. På detta sätt hjälper tårarna kungens själ att få syndernas förlåtelse.

in i ett större, mer komplext politiskt sammanhang. Den tjänar som en legitimerande bas för den pragmatiska vänskap som framträder i böckerna 14 och 15.

Vad som framhävs är inte dessa stormäns ädla börd utan i första hand deras roll som förvaltare av eviga klassiska ideal. Att Saxo låter vänskapen få en så framträdande plats i relationen mellan biskop och kung skulle kunna förklaras utifrån Absalons och hans efterträdare Andreas Sunesens ställning vid kungens sida. Valdemar I:s efterföljare Knud VI och Valdemar II måste upplysas om den tacksamhet de var skyldiga sina ärkebiskopar och att de inte borde söka stöd från annat håll. Den djupa andliga vänskapen symboliserade denna symbios. Biskop Vilhelms konflikter med Svend Estridsen tjänar som illustration till att alla konflikter är underordnade vänskapsbandens höga ideal. De få individer som hade förunnats ett specifikt vänskapsförhållande med kungen var också de personer som skulle utgöra kungens ledsagare i framtiden. Därmed kan Saxos framhävande av en särskild grupps intima band med kungen tolkas som en esoterisk demonstration.

Den kollektiva pragmatiska vänskapen. Allianssystem och herravälde

Saxo stod dock inför ett stort problem då han skulle legitimera Valdemar I:s och Skjalmgrupperingens väg till makten. Dessa hade i själva verket tillskansat sig sina framträdande positioner genom att svika troheten till sin herre, Svend Grathe. Vi skall därför titta närmare på vilken bild Saxo ger av Svend Grathes herravälde (1146–1154) och hans relation till sina underordnade. I denna episod spelar nämligen vänskapsbanden en framträdande roll i författarens ambitioner att rättfärdiga handlingar som annars lätt skulle kunna betraktas som förräderi.

Efter den danske kungen Erik Lams död år 1146 utbröt en hård rivalitet mellan två tronpretendenter: Svend Grathe och Knud Magnusen. De företrädde två konkurrerande grenar inom kungaslakten. Svend lyckades snart förvärva tronen men Knud försökte vid upprepade tillfällen att med våld tillskansa sig kronan. Svend Grathe besegrade dock sin motståndare i slag efter slag. Trots att Svend var den militärt starkare lyckades Knud till sist ta över kungakronan utan att ha besegrat sin motståndare i ett enda slag. Frågan är hur detta gick till.

Saxo förklarar Svends framgångar 1146–1151 med att kungen hade ett väl utbyggt nätverk bestående av släktingar och vänner bland landets magnatfamiljer. En av Svend Grathes viktigaste allierade var hans kusin, hertig Val-

demar. Han tillhörde kungens *familia* och betraktade sannolikt Knud Magnusen som en arvfienne då dennes far, Magnus Nielsen, var den som dräpt Valdemars far, Knud Lavard. Till Svends nätverk av bundsförvanter räknades även det själländska Skjalmkollektivet, företrätt av bland andra Absalon, hans broder Esbern Snare samt deras kusin Sune Ebbesen. En starkt bidragande orsak till att Knud Magnusen lyckades driva Svend på flykten var att Valdemar och flera medlemmar av Skjalmgrupperingen år 1152 valde att bryta sina lojalitetsband med Svend för att i stället ansluta sig till hans motståndare, Knud Magnusen. Denna handling var ett edsbrott som stod i klar motsättning till trohetsidealet. Saxo var därför tvingad att legitimera sidbytet för att undvika att Valdemar och hans förbundna skulle kunna betraktas som förrädare.

Detta dilemma löser författaren genom att utmåla Svend som en herre som brustit i sina vänskapsförpliktelser gentemot sina allierade. Då han inte regerat i samförstånd med landets inhemska högaristokrati, kunde han heller inte förvänta sig någon lojalitet från deras sida. I detta sammanhang är det *inte* – som i fallet med Svend Estridsen och biskop Vilhelm – den andliga besjälade vänskapen mellan två personer som står i centrum. I stället är det den kollektiva pragmatiska vänskapen, förknippad med allianssystem och maktutövning som utgör det ledande temat. Svend Grathe får då utgöra ett *exemplum* på en *rex tyrannus*, som bryter mot idealen om ömsesidig respekt gentemot sina bundsförvanter. Kungens herravälde tjänar därmed som ett avskräckande exempel på en härskare som slår in på en felaktig väg. Genom att använda sig av kontrasteringstekniken får Saxo Valdemar och Skjalmgrupperingen att framstå som representanter för de sanna allianserna där vänskapsbanden utgör ett fundament för ett rättfärdigt herravälde – i kontrast mot Svend Grathes tyranniska styre, som bryter mot de oskrivna regler vilka präglade interaktionen mellan kung och aristokrati. Vilken bild förmedlar då författaren av kungens ”orättfärdiga” styre?

Svend Grathe stod på toppen av sin makt kring år 1151. Enligt Saxo hade han då många vänner bland Danmarks mest framstående magnatfamiljer. Vänskapsbanden var dock resurskrävande då de ständigt måste underhållas och ges ny näring genom gåvor och belöningar. En framgångsrik härförare fick många vänner då han kunde belöna sina män med krigsbyte och territoriella ombud. Saxo skriver att det bland annat var därför Svend beslöt att anfalla Sverige år 1151. Härtåget beskrivs som ett tecken på att kungen drabbats av den klassiska dödssynden högmod (*superbia*), vilket tog sig uttryck i att Svend före härtåget utdelade ärebetygelser och områden i Sverige till sina

förbundna som om segern redan var vunnin. Krigsföretaget slutade dock med katastrof, vilket innebar en stark prestigeförlust för den danske kungen.²⁵ Svend Grathes mäktiga aristokratiska vänner började sedan, efter en, överge sin herre för att i stället ansluta sig till hans fiende Knud Magnusen. Enligt Saxo hade Svend sig själv att skylla.

Han hävdar att kungen inte levde upp till dygden om måttfullhet: *temperantia*. Ära förvärvades genom förmågan att motstå frestelser, men Svend föll för maktens lockelser. Saxo gör gällande att Svend Grathe övergav den av tradition rättfärdigade härskartekniken baserad på vänskapsförbindelser med landets högaristokrati, till förmån för ett härskarskick som byggde på vertikala förbindelser med lågbördiga personer. Därför bröt han mot de oskrivna regler som omgärdade allianserna mellan kungar och magnater. Med avsky berättar Saxo att kungen "omgav sig med ett hov av omanliga uslingar".²⁶ Detta hov skall ha utmärkts av omåttlig lyx och utländska seder.

Hela denna negativa furstekarakteristik får sedan bilda bakgrund till Valdemars och hans anhängares sidbyte. År 1152 anslöt sig Svends tidigare bundsförvanter hertig Valdemar och flera av medlemmarna i Skjalmklanen till Knud Magnusens styrkor. Valdemar slöt ett vänskapsförbund (*amicitia*) med Knud, vilket bekräftades genom att han trolovades med Knuds halvsyster Sofia. Han lovades även en tredjedel av Knuds *patrimonium*.²⁷ År 1154 utropade sig Knud och Valdemar till kungar. Svend blev då tvingad att dra ut i strid mot upprorskungarna. Han kunde dock inte i en handvändning beordra en armé att ställa upp för sin sak. Svend tvingades först samla ihop sina krigare för att förvissa sig om deras stöd. Genom handpåläggning på ett relikskrin måste de, en och en, svära trohetsed till kungen.

Vid detta tillfälle valde en av kungens viktigaste allierade, biskop Absalons kusin Sune Ebbesen, att gå över till motståndarsidan. Han vägrade att avlägga ett förnyat trohetslöfte till Svend med motiveringen att kungen berövat honom hans arvegods. Saxo skriver att utöver högmod hade Svend Grathe visat prov på den klassiska lasten girighet då han lade beslag på gårdar och gods som tillhört avlidna kungatrogna, vilket innebar att deras barn gjordes arvlösa. Kungen lovade dock att ge Sune upprättelse, men denne skall modigt och stolt, under ärbara former, ha anslutit sig till Valdemar. För att legitimeras denna övergång försvarar författaren Sunes handlande genom att hänvisa till

25. Saxo, 14:12:6.

26. Saxo, 14:9:1.

27. Saxo, 14:14:2.

de gamla vänskapsband som fanns mellan Valdemar och Sunes släkt.²⁸ Författaren är noga med att framhålla att Sune sade upp sin trohet till sin herre i ett offentligt sammanhang för att därmed framhäva att han spelade rent spel.

Därefter uppstod en dominoeffekt där merparten av Svends män gick över till motståndarsidan. Saxo låter följaktligen Svend Grathe förkroppsliga det orättfärdiga herraväldet. Kungen hade förverkat sin rätt till tronen då han fallit till föga för klassiska laster såsom högmod, omåttlighet, dåligt omdöme och girighet. Vänskapen får här representera ett rättviseideal.²⁹ De danska magnaterna var inte längre skyldiga kungen lojalitet då han inte återgäldat vänskapsbandens ömsesidiga förpliktelser. Han hade blott visat dem otacksamhet genom sin girighet (*avaritia*) och brist på generositet (*liberalitas*). Valdemar och Skjalmgrupperingens medlemmar kan således med äran i behåll överge sin herre. Den hatade kung Svend kontrasteras mot Valdemars goda rykte och dådkraft och Sune Ebbesens vidhållande av gamla vänskapsbands styrka.

Här bildar vänskapsbanden ett fundament för ett rättfärdigt kollektivt styre där kungen förväntas regera i samförstånd med sina vänner bland landets högaristokrati. Episoden behandlar således den politiska vänskapen mellan kungen och en större grupp. Här betonar författaren likhetsidealet där kungens styre skall vila på ett slags underförstådd överenskommelse att man valt varandra. Samförståndet skall konstant bekräftas genom gåvor och belöningar.³⁰ Kungens övermod, snålhet och girighet resulterar i att han förlorar en större grupps vänskap. Övergångarna till motståndarsidan blir då inte ett svekfullt beteende utan snarare ett ädelt handlande. Saxo förmår därmed också markera högaristokratins status och handlingsfrihet. De är inte undersåtar utan vänner som enbart på vissa premisser själva väljer att underordna sig en herre.

Det slutgiltiga beviset på Svend Grathes svekfulla natur kommer till uttryck då han 1157 ingår fredsförlikning med Valdemar och Knud Magnusen. Under vänskapens täckmantel bjuder han in sina tidigare fiender till ett gäs-

28. Saxo, 14:16:5.

29. Detta ideal kan spåras tillbaka till Aristoteles. C S Jaeger har analyserat denna form av vänskap baserad på "ethical excellence" (*areté*). Han sammanfattar Aristoteles syn med orden "Since friendship is a thing like justice, the level of friendship in a state is an indication of the level of justice; if there is no friendship, the 'constitution' is corrupt and the state a tyranny; friendship is a higher form of justice, since if men are friends, they have no need of justice." Jaeger 1999, s 29f.

30. Ang gåvor och vänskap, se Marcel Mauss, *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, transl, London 1990.

tabud i Roskilde. Här låter han dock dräpa Knud Magnusen varvid Valdemar tvingas fly hals över huvud. Svend hade därmed förgripit sig mot gästbudets helgd, vilket var ett allvarligt brott, då gästbudet under medeltiden ansågs som en av de främsta vänskapsritualerna. Valdemars slutgiltiga seger över Svend vid slaget på Grathehed några månader senare, innebar att den gamla härskartekniken som vilade på horisontella förbindelser med landets högaristokrater hade segrat. Maktbalansen mellan kung och magnater var därmed återupprättad. Med denna berättelse vill Saxo informera sina läsare om att en dansk kung var oförmögen att härska utan stödet från sina mäktiga vänner bland aristokratin.

Den praktiska nyttan av vänskapsband

Ett utmärkande drag i Saxos återgivande av Valdemar I:s och hans son Knud VI:s regeringar är framhävandet av kungarnas behov av stöd och vägledning från politiskt väl förfarna rådgivare. Det handlar dock inte enbart om att med Ciceros *De Amicitia* som förebild betona vikten av att kungen lyssnade på sina rådgivare. Det avgörande för Saxo var att kungen tog råd från *rätt* rådgivare. Dessa rådgivare stod nästan uteslutande att finna bland kungens vänner inom Skjalmgrupperingens led. Under Valdemars regering ger författaren denna grupp en allt mer framträdande roll. Kungen förlorar då sin status som självständigt handlande aktör till förmån för Skjalmgrupperingens politiska och militära insatser. Saxo upprepar gång på gång Valdemars beroende och tacksamhetsskuld till dessa magnater. Han koncentrerar sig nu på att specificera deras funktioner inom riksstyrelsen. Hans syfte är att demonstrera den praktiska nyttan av vänskap. Vi skall därför närmare undersöka vilken bild författaren förmedlar av vänskapsbandens funktioner i samband med konkreta politiska handlingar.

Vid återgivandet av händelserna under Valdemar I:s regering framhåller Saxo vid upprepade tillfällen värdet av kungens vänskap med biskop Absalon. I författarens förord och i Valdemars nekrolog är det i första hand kungens vänskap till biskopen som betonas, framför Valdemars personliga insatser. Det är dock inte enbart kungens vänskap till Absalon som Saxo hyllar efter år 1157. Vittneslistorna i diplomerna utfärdade under de första åren av Valdemars regering visar att den inre kretsen kring kungen i huvudsak bestod av hans släktingar. Valdemars maktställning var fortfarande mycket osäker, varför han främst tycks ha förlitat sig på kungafränder. Denna form av kunglig maktutövning fördöms av Saxo. Han framställer kungasläktingarna som då-

liga och arroganta rådgivare. Detta kommer till uttryck då Valdemar efter ett vendertåg anförtrorde systemsonen Knud Prizlavsen ett bevakningsuppdrag på Rügen. Knud vägrade emellertid åta sig denna uppgift med motiveringen att kungen hade belönat honom med ett alltför litet län i Danmark. Han svarade i stället bittert att Valdemar borde vända sig till biskoparna ”som nu för tiden tycktes vara kungens enda rådgivare”.³¹ Det är tämligen uppenbart att Knud åsyftar biskop Absalon och hans vänner. Kungen gav dock svar på tal och menade att Knud hade fått ett litet län då han inte hade gjort sig förtjänt av ett större. Denna typ av otacksamma kungasläktingar blir sedan ett återkommande tema. De beskrivs som svekfulla, giriga och illojala mot kungen.

Då Valdemar berättade för sin gode vän Absalon om systemsonens vägran, erbjöd sig biskopen frivilligt att åta sig uppdraget. Saxo redogör sedan för hur biskopen med liv och lust gick in för att organisera expeditionen till Rügen. Absalon tog kontakt med sina ”själländska vänner”, för att utröna vilka som ville ställa upp i kungens och biskopens tjänst. En potentat vid namn Torben uppges vara den förste att anmäla sig till detta farofyllda uppdrag. Han gjorde det på grund av sin vänskap med biskopen. Denna var ett resultat av att Absalon tidigare framgångsrikt medlat med kungen i syfte att få Torben fri från den exil han dömts till efter slaget på Grathehed. Därefter anslöt sig stormannen och borgherren Peder Thorstensen till Absalon med motiveringen att han var knuten till honom genom ”frändskap och äkten-skapsband” (han var gift med Absalons faster). Både Torben och Peder hade tidigare tillhört Valdemars fiende Svend Grathes närmaste män men nu ställde de på grund av vänskapen till Absalon upp i kungens tjänst.

Vidare berättar Saxo att mäktiga medlemmar av Skjalmgrupperingen, såsom Absalons bror Esbern Snare och hans kusin Sune Ebbesen, anslöt sig till biskopen. Författaren avslutar episoden med konstaterandet att ”på detta sätt mobiliserades nästan hela den själländska flottan”. Absalon företrädde därmed en grupp som aldrig lämnade kungen i sticket. Valdemar skall därefter ha tackat denna till Absalon knutna sammanslutning för att de visat prov på den ridderliga dygden, *virtus*. Valdemar hade alltså dessa personer att tacka för deras vilja att samarbeta. Det rörde sig inte om att kungen beordrade dem att utföra ett uppdrag. Det är inte någon kunglig här som uppåddas, utan i stället mobiliserar flottan på horisontell basis, som ett resultat av att olika själländska magnater med sina privata styrkor sluter sig samman. De

31. Saxo, 14:43:5.

ställer följaktligen endast i andra hand upp för kungen. Det är till Absalon de ansluter sig på grund av nära släkt- eller vänskapsband.³² Någon plikt eller lojalitet gentemot kungen som person är inte avgörande för de själländska stormännens militära stöd. Saxo vill därmed få hela operationen att framstå som ett ömsesidigt utbyte mellan vänner. Detta handlingsmönster är ur författarens synvinkel att föredra framför att kungen skulle tvingas söka stöd hos en otacksam och högdragen kungafrände. Enligt Saxo hotade kungaättlingarna rikets stabilitet.

Valdemars släktingar var i själva verket hans värsta fiender. Vid upprepade tillfällen porträtteras de som en samling svekfulla konspiratörer, vilka försökte beröva Valdemar kungakronan. Ovanstående episod är blott ett av flera exempel på hur Saxo framhåller vänskapsförbindelsernas betydelse på bekostnad av släktband. Han tar starkt avstånd från kunglig nepotism. Denna inställning kan förklaras mot bakgrund av de politiska förhållanden som rådde under Valdemar I:s efterträdare, Knud VI och Valdemar II, det vill säga från 1182 till 1241. Knud VI och Valdemar Sejr strävade efter att distansera kungafamiljen från den inhemska aristokratin i syfte att skapa en specifik exklusivitet kring de kungliga familjemedlemmarna. Diplomens så kallade *arengae* ger uttryck för en strängt hierarkisk kristen härskarideologi, där kungarna enligt västeuropeisk förebild, hävdade att de hade fått sin makt från Gud (*Dei gratia*).³³ Denna strategi utgjorde ett hot mot den danska aristokratin som därmed riskerade att förlora sitt politiska inflytande.

Saxos konsensusideologi kontrasterar starkt mot detta härskarideal. Kan-ske ville författaren med hjälp av de klassiska och kristna vänskapsteorierna skapa ett aristokratiskt politiskt alternativ till kungadömet av Guds nåde. Birgit Sawyer menar att Saxo – liksom även hans nordiska kollega Snorri Sturluson – tog ställning i en europeisk intellektuell debatt mellan förespråkare för det absoluta arvkungadömet av Guds nåde och dem som försvarade det konstitutionella valkungadömet grundat på samförstånd mellan kungen och

32. Patron-klientförhållanden omtalas blott vid ett fåtal tillfällen i *GD*. Angående Absalons roll som *patronus*, se Lars Hermanson, "Nätverk som politisk resurs. 1100-talets Danmark från ett sociopolitiskt perspektiv", i Einar Hreinsson & Tomas Nilsson (red), *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*, Lund 2003, s 53ff.

33. Diplom, minnesskrifter, sigill och mynt visar att korstågen spelade en central funktion för att stärka kungamaktens exklusivitet. I detta material framställs de danska kungarna som kristendomens främsta försvarare. Saxo är dock mån om att visa aristokratin aktiva roll i korstågen mot vnder och baltiska folk. Det är nästan uteslutande stormännens hjältedåd i kampen mot hedningarna som beskrivs i *GD*. Rügen-episoden är ett av flera exempel där författaren demonstrerar aristokratins kompetens på detta område.

folket/aristokratin.³⁴ *GD* skulle då kunna ses som ett ställningstagande i en västeuropeisk politisk diskurs som handlade om olika uppfattningar om kungadömet utformning, där Saxo anslöt sig till *Dei gratia*-doktrinen kritiker.

Mot bakgrund av Sawyers tolkning blir det här möjligt att förklara varför Saxo ger vänskapsbanden en så framträdande roll. Det rättfärdiga herraväldet utövas i *GD* genom att kungen samarbetar med sina vänner inom aristokratin. Denna styrelseform legitimeras genom att vänskapen enligt antikt mönster förknippas med rättvisa (*iustitia*). Därmed demonstrerar författaren ett hävdvunnet kollektivt styrelsekick vilande på en grund av klassiska dygder och eviga sanningar. Detta härskarideal ges kristen sanktion via den andliga vänskapens gudomliga väsen, vilket innebär att Saxos maktideologi – likt *Dei gratia*-doktrinen – baseras på kristen grund. Författaren lyckas dock att förankra sitt kollektiva herravälde i en antik tradition och därmed skapar han kontinuitet bakåt i tiden. Denna politiska modell där kungen blott är en *primus inter pares* blir då en motvikt till det hierarkiska arvkungadömet som basunerades ut i Knud VI:s och Valdemar II:s diplom. Att Saxo inte är någon livlig anhängare av arvkungadömet framstår klart bland annat genom att Knud VI inte spelar någon som helst roll i samband med Valdemar I:s död. Sannolikt kan också författarens *exempla* gällande dödsynden övermod (*superbia*) tolkas som en samtidskritik mot kungarnas suveränitetsanspråk.

Det flexibla bilaterala släktsystemet gav kungarna möjlighet att handplocka sin egen *familia*, vilken kunde bestå av både släkt och vänner. Inom denna krets tycks det dock ha funnits spänningar. I valet mellan att förlita sig på vänner eller släktingar tycks Saxo förespråka vänner. Denna kategori av bundsförvanter stod för pålitlighet och trofasthet i kontrast till släktingar som ofta får representera svek och illojalitet. Med Rügen-episoden vill Saxo visa hur Valdemars vänskap med biskop Absalon bär frukt i *utilitas*, det vill säga nyttig duglighet. Enligt Ciceros ideal uppnåddes det högsta stadiet inom mänsklig vänskap då dygden och dugligheten – *honestas* och *utilitas* – förenades.³⁵

Slutsats: Vänskap och maktlegitimering

I artikelns inledning konstaterades att tidigare forskning har tolkat Saxo Grammaticus *GD* som kungapropaganda, vars främsta syfte var att legitimera ett kungligt hierarkiskt styre baserat på vertikala relationer med

34. Birgit Sawyer, "Saxo Grammaticus and Gesta Danorum", i Anton Schärer & Georg Scheibeleiter (Hrsg), *Historiographie im frühen Mittelalter*, München 1994, s 538.

35. Jaeger 1999, s 112.

aristokratin. Här har jag valt att analysera källan i ett sociopolitiskt perspektiv. Slutsatsen är att Saxo presenterar en idealbild av ett kungligt styre som bygger på vänskapsrelationer med ett specifikt nätverk av magnater, Skjalmgrupperingen.

Med berättelsen om Svend Estridsen och biskop Vilhelm vill författaren visa att den andliga besjälade vänskapen utgjorde det starkast förenande bandet mellan människor. Denna episod föregriper Saxos återgivande av relationen mellan Valdemar I och biskop Absalon och är menad som en parallell. Genom att framhäva denna vänskaps djupt besjälade karaktär vill han demonstrera att deras samhörighet var unik och ouppnåelig. Det rörde sig om äkta emotionell vänskap i dess renast förädlade form. Vad som skiljer Absalon från Vilhelm är att Absalon representerar ett vidsträckt nätverk av magnater som utmärkte sig genom att vara bärare av specifika dygder som duglighet, handlingskraft och trohet. För att bevisa deras förträfflighet kombinerar Saxo återgivandet av den andliga vänskapen med en redogörelse för den pragmatiska vänskapens välsignelser. Här inkarnerar Skjalmgrupperingen ett utilitistiskt ideal genom att de får representera vänskapens praktiska fördelar.

Därmed presenterar Saxo en politisk konsensusideologi som förenade kungamakten och aristokratin i dess maktutövning. Vänskapsbanden utgjorde ett basfundament för detta samarbete. Valdemar I:s politiska framgångar var uteslutande ett resultat av hans fruktbara samverkan med vännerna i Skjalmgrupperingen. Författarens didaktiska intentioner går ut på att visa att kungafamiliens medlemmar var dåliga och svekfulla rådgivare, samtidigt som han fördömer ett kungligt maktutövande via vertikala band med lågbördiga personer. Den politiska interaktionen mellan Valdemar och Skjalmgrupperingen beskrivs som ett produktivt lagarbete mellan vänner. I likhet med Cicero hävdar Saxo att vänskap skapade starka och pålitliga allianser, starkare än förbund uppbyggda på släktskapsförbindelser. Författaren kan därmed inte tolkas som någon livlig förespråkare för arvkungadömet. I stället är det de europeiska doktrinerna om valkungadömet som via vänskapsidealen implicit framförs i verket.

GD bör analyseras i ljuset av de starka spänningar som rådde vid Valdemar I:s efterträdares hov. Saxos tendentiösa återgivning av 1100-talets historia kan tolkas som ett förädlingsprojekt, vars syfte var att legitimera Skjalmgrupperingens positioner i den hårda konkurrensen på den politiska arenan. I denna kontext representerade *GD*, per definition, en manifestation av kul-

turell makt riktad, inte bara mot inhemska konkurrerande aristokratiska nätverk, utan även mot det ökande inflytandet från utlänningar inom den danska riksadministrationen. Skjalmgrupperingen representerade den sanna eliten värd sina positioner i kungens absoluta närhet. Saxo ville inte bara visa för sin samtids kungar dessa magnaters kompetens, utan även att denna grupp – via Absalon – var intimt förenad med kungens person genom en besjälad vänskap. Den emotionella vänskapen knuten till individen överförs därmed till ett kollektivt politiskt sammanhang.

Den amerikanske forskaren Stephen Jaeger har visat att vänskaplig kärlek mellan män under medeltiden betraktades som en av de främsta dygderna.³⁶ Den förädlade vänskapen var starkt förknippad med elitism och esoterism. Blott ett fåtal personer i samhället kunde uppnå denna ridderliga dygd. Betonandet av dygder av detta slag medverkade enligt Jaeger till att förläna den härskande eliten en gruppidentitet. Vänskapsdygder var ett sätt att offentligt demonstrera en specifik grupps inre sammanhållning och överordnade positioner i samhället. Vänskapens framstående roll i *GD* skulle därför kunna förklaras som en aristokratisk självmanifestering. Saxo ville sannolikt demonstrera Skjalmgrupperingens ädla karaktär både för sin samtids makt-havare och framtidens kungar och stormän. Verkets sista böcker framstår därmed som ett stilbildande monument över en grupp ideala samarbetspartners. Valdemar I:s söner utövade makt via institutioner i långt större utsträckning än vad som var fallet med deras företrädare. Detta betydde att det reciproka samarbetet mellan den danska aristokratin och kungen gradvis underminerades. Hyllandet av vänskapen i *GD* skulle därför kunna ses som ett arkaiserande drag, där Saxo vill föra fram en tidlös härskarmodell som ett föredöme och en politisk guide för samtidens och framtidens kungar.

36. Jaeger 1999, s 5ff, 54–58.

Summary: Friendship as Political Ideology in Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum*

This article investigates the role of friendship in the Danish historian Saxo Grammaticus' extensive work *Gesta Danorum* (*GD*) composed around 1200. Previous research has mainly interpreted this source as royal propaganda. According to this view its purpose was to legitimate royal hierarchical rule based on vertical bonds with the aristocracy. In this article this interpretation is reconsidered by analysing how Saxo describes the interaction between the kings and the aristocracy during the period 1047–1182. This interaction is illuminated by analysing two aspects of friendship, the spiritual and the political. The conclusion is that Saxo presents an ideal image of royal political action based on bonds of friendship with one specific group of magnates – the Skjalm group.

Saxo's description of the intimate friendship between the Danish King Svend Estridsen (c.1047–1074/76) and Bishop William of Roskilde (c. 1057–1073) serves to illustrate that spiritual friendship was the most powerful bond that tied human beings together. This tale constitutes a prototype for Saxo's depiction of the relation between Valdemar I (reign: 1157–1182) and the most prominent representative of the Skjalm group, Bishop Absalon (bishop: 1158–1201). The difference between Absalon and William is that Absalon represented a wide group of magnates distinguished by certain qualities such as efficiency, energy and fidelity. In order to demonstrate their excellence Saxo extends the portrayal of spiritual friendship into an account of the utilitarian nature of friendship. Here the Skjalm group incarnates the true practical benefits of political friendship.

Saxo thereby presents an ideology of consensus, which bound nobility and royalty together in their exercise of power. The crucial element was friendship. The political success of Valdemar I was a result of a fruitful co-operation with his friends in the Skjalm group. Just like Cicero, Saxo states that friendship creates strong and reliable alliances, which are stronger than coalitions formed by ties of kinship. *GD* should be seen in the light of the strong tensions that existed at the court of the successors of Valdemar I. The position of the Skjalm group as part of the royal inner-circle was by no means clear. Royal kinsmen, magnates from Jutland, Scania, and foreign counsellors held important positions at the courts of Knud VI's and Valdemar II. Saxo's depiction could be interpreted as a kind of 'ennobling project', with its main aim to legitimate and defend the positions of the Skjalm group in the intense political competition taking place. The prominent role of friendship in *GD* could thus be explained as a form of aristocratic self-representation.